

Het toeval onderzocht

Door: Mare van der Molen, Academie voor Beeldende Vorming, 2008

Acht weken lang sport basisschool De Trimaran in Edam in een halve gymzaal. De andere helft is veranderd in een atelier. De school is één van de vijftien scholen in Noord-Holland die meedoen aan het kunstproject *Toeval Gezocht*. Twee ochtenden per week werken de kinderen van groep 4 aan tekeningen en beelden, daarbij ondersteunt door kunstenaar Irma de Bruijne, hun twee leerkrachten Stephanie en Hanneke en twee stagiaires van de Academie voor Beeldende Vorming te Amsterdam: Merel Das en ikzelf.

Het project *Toeval Gezocht* baseert zich op de uitgangspunten van de Reggio Emilia benadering: een andere didactiek dan gebruikelijk op Nederlandse basisscholen. Omdat ik benieuwd ben naar de effecten van het project op de kinderen, besluit ik dit als onderwerp voor het didactisch afstudeeronderzoek te nemen.

Reggio Emilia

Zoals gezegd is *Toeval gezocht* geïnspireerd op de Reggio Emilia benadering: een van oorsprong Italiaans pedagogisch concept, bedoelt voor het voorschoolse onderwijs aan kinderen tot en met zes jaar. In de dagelijkse onderwijssituatie werken kinderen, leerkrachten, kunstenaars (Atelieristas) en pedagogen nauw samen. Onderzoek, experiment en creativiteit van jonge kinderen staan centraal.

Loris Malaguzzi, grondlegger van de Reggio Emilia benadering, formuleerde zijn ideeën ooit zo: "Een kind heeft honderd werelden om te ontdekken, honderd werelden om uit te vinden, honderd werelden om te dromen. Het kind heeft honderd talen (en nog eens honderd, honderd, honderd) maar de school en de samenleving stelen er negenennegentig."

(Edwards, Gandini, Forman & Gardner, 2005)

De Reggio Emilia benadering wil die talen helpen ontwikkelen door goed te luisteren naar ieder kind en mee te gaan in zijn nieuwsgierigheid en onderzoekingsdrang:

- door een schoolomgeving te creëren die inspirerend is (grote lichte ruimtes, veel groen in de buitenruimte);
- door de kinderen te observeren. Wat de kinderen doen en zeggen wordt gedocumenteerd. Dagelijks komt het team bij elkaar om te reflecteren op wat de kinderen lieten zien en de volgende stap met elkaar te bepalen. Daaruit ontstaan projecten waar een tijdje aan wordt gewerkt.
- door het kind ruime gelegenheid te geven te experimenteren met beeldende materialen, niet alleen in het lokaal zelf maar ook in de speciaal daarvoor bestemde ateliers. De ateliers staan onder leiding van een kunstenaar met een kunstvakopleiding, Atelieristas genoemd. Er wordt gewerkt in kleine groepjes kinderen, zodat ze intensief en geconcentreerd kunnen werken.

Toeval Gezocht

Hoewel aangepast aan de Nederlandse situatie, zijn bovenstaande punten ook de basis voor de opzet van *Toeval Gezocht*. Het kunstproject richt zich op groep 1 tot en met 4 van het basisonderwijs. Van de Trimaran doen kinderen mee in de leeftijd van zeven en acht jaar: ouder dus dan de Reggio kinderen.

Waar de scholen in Reggio voorzien zijn van goed uitgeruste atelierruimtes, dient dit op de deelnemende scholen speciaal voor *Toeval Gezocht* gerealiseerd te worden: vandaar de halve gymzaal.

Op ieder van de vijftien deelnemende scholen werkt men met een team bestaande uit een kunstenaar, een of twee leerkrachten en twee documentalisten om het werkproces van de kinderen vast te

leggen. De cyclus van werken, reflecteren en vooruitkijken is gelijk aan hoe er in de Reggio benadering wordt gewerkt.

De eindtentoonstelling van het werk van de kinderen is gekoppeld aan de tentoonstelling van het kunstenaarsduo Heringa / Van Kalsbeek in het Stedelijk Museum te Amsterdam. Hoe dit kunstenaarsduo te werk gaat is uitgangspunt voor het project. Kort samengevat houdt dit in: eerst samen met de kinderen materialen verzamelen ("juttten"), de gevonden materialen onderzoeken en vanuit dat onderzoek verder inspelen op wat de kinderen naar voren brengen.

22 exemplaren zijn er veertien retour gekomen.

Resultaten

Werkhouding

Zes weken lang werkt iedereen hard en enthousiast. Er zijn ochtenden waarop we na afloop compleet versteld staan van de werklust van de kinderen. De kinderen moeten worden aangespoord om te gaan pauzeren en ook aan het einde van de ochtend willen ze vaak niet stoppen. De atelierruimte draagt naar mijn mening absoluut bij aan die "workflow". Eén van de leerkrachten formuleert de werking van het atelier als volgt:

"Het atelier is een eiland in de school: als de ochtend is afgelopen heb je voor jezelf het gevoel dat je van het eiland af moet, terug naar de realiteit."

Het atelier is op twee manieren van invloed op de kinderen. Het is een plek waar ze rust en concentratie kunnen vinden, ondanks de hectiek van 22 kinderen in een grote ruimte. Het jongetje op deze foto maakt zijn eigen rustpunt bij de muur: telkens als hij alleen werkt, gaat hij hier zitten.

De tafels in het midden van de ruimte hebben eveneens de functie van toevluchtsoord, zo blijkt. Vooral op het moment dat er gezaagd wordt, kruipen de kinderen met hun buit (een tak) onder de tafel om daar ongestoord te kunnen zagen.

Het atelier is ook een plek waar veel creatieve energie loskomt. Een citaat uit de observatie van week 2: *"Bij binnenkomst in het atelier gingen de kinderen meteen weer enthousiast aan de slag. Het was leuk om te zien dat geen enkel groepje opstartproblemen had."*

Dat er met slechts één groep in het atelier wordt gewerkt heeft als grote voordeel dat alle materialen en werkstukken kunnen blijven liggen. De kinderen kunnen hierdoor de draad telkens gemakkelijk oppakken.

Op www.toevalgezocht.nl staat aanvullende informatie over het project en de Reggio Emilia benadering.

Het onderzoek

Zoals ik in de inleiding al aangeef, wil ik weten welke uitwerkingen dit project op de kinderen heeft. Mijn onderzoeksvraag luidt: *welke effecten en veranderingen zijn er -tijdens het project- bij de kinderen waar te nemen met betrekking tot o.a. werkhouding, samenwerking, creativiteit en beeldend vermogen?*

Het onderzoek is opgezet als kwalitatief veldexperiment met een exploratief karakter (Baarda, 2005). Gedurende het project heb ik de kinderen geobserveerd. De informatie uit de observaties is aangevuld met gegevens uit de reflecties met het team en met gesprekken die ik heb gevoerd met de beide leerkrachten. Naast een terugblik op hun ervaringen met dit project, heb ik hen ook gevraagd een schets te geven van hoe de kinderen functioneren in de reguliere klassensituatie zodat ik een goede vergelijking kan maken met hun functioneren in het atelier. De leerkracht van het vorig schooljaar heeft aanvullende informatie gegeven over de kinderen. Omdat ik me realiseerde dat de kinderen thuis ook veranderingen zouden kunnen laten zien, heb ik een vragenlijst voor ouders ontwikkeld. Van de

Samenwerken

De goede samenwerking tussen de kinderen is opvallend. Tijdens het atelierwerk is er weinig onderlinge strijd of gedoe: beduidend minder dan normaal in de klas of op het schoolplein. De enorme concentratie die er in het atelier heerst, valt ook de collega-leerkrachten op.

Hoewel we zijn begonnen met van tevoren ingedeelde groepjes, kunnen we dat al vrij snel loslaten. Kinderen zoeken elkaar op een heel natuurlijke manier op: er is geen sprake van kliekvorming of uitsluiting. Uit de observatie van de tweede dag (materialen zoeken in het Natuurpark): *"Het leuke was dat continu iedereen moest horen wat de anderen gevonden hadden. Ze hielden elkaar echt op de hoogte."*

In de vierde week gaan de kinderen samenwerken nadat Irma suggereert dat je van heel veel kleine houtwerkjes ook een hele grote kan maken. Jongens en meisjes werken eendrachtig samen. De kinderen die niet meedoen aan het grote werk, zijn bezig om dingen te maken die er later weer aan toegevoegd kunnen worden of ze beginnen eigen dingen te creëren. Opvallend hierbij is dat ze elkaar dus aan het werk houden. Er hoeft maar een kind iets te zeggen of te bedenken en het idee spreidt zich uit als een olievlek.

Wat ons ook opvalt bij het grote werk: dat het niet belangrijk is of het eigen stukje zichtbaar blijft. Het is voor niemand een probleem dat het verdwijnt onder een laag wol. Een bijdrage leveren aan het grotere geheel is blijkbaar belangrijker dan zelf op de voorgrond treden.

Creativiteit

Op het moment dat je niet uitgaat van gestructureerde opdrachten, maar je mee laat voeren door wat de kinderen aandraagen, weet je van tevoren niet wat het eindresultaat zal zijn. Dat is een heel spannend proces. Een van de opbrengsten is dat de kinderen het idee durven los te laten dat wat ze maken, duidelijk ergens op moet lijken of iets voor moet stellen.

Wat gemaakt is, is goed, ook al is het "iets fantasies". Dit wordt ook door de leerkrachten als belangrijk effect gezien, vooral omdat het kinderen vrijer maakt in hun associaties en handelen.

Vaak blijken de kinderen ter plekke een verhaal bij het object te bedenken, zoals bij het object hiernaast. De wollen draden worden tot graffiti bestempeld.

De associatieve manier van denken komt goed aan het licht bij het "Grote Werk", waar de kinderen in wisselende samenstelling aan werken. Het object hiernaast is begonnen als dier, vervolgens een totempaal geworden. Maar wat het uiteindelijk is? De stoel van Sinterklaas...

Opvallend is ook de vrije manier waarop de kinderen met het materiaal omspringen, een tweede opbrengst van de manier van werken.

Waardeloos materiaal wordt waardevol

Uit observaties blijkt dat er na week drie een lawine aan creatieve energie loskomt. Waarschijnlijk komt dat doordat de eerste gewenningsperiode is geweest en de kinderen zich veilig gaan voelen.

De kinderen brengen zelf al snel materialen mee: stoepkrijtpoeder, vogelzaad of pas geogste maïs. Naar aanleiding van het stoepkrijtpoeder laat Irma een boek over Wolfgang Laib zien: een kunstenaar die onder andere stuifmeelkorreltjes als materiaal gebruikt. Dit inspireert zo dat diezelfde ochtend nog iemand op het idee komt om hetzelfde te doen met het zaagsel dat vrijkomt bij het zagen.

In vogelvlucht noem ik hier een aantal toepassingen waaruit die creatieve explosie blijkt. Op 18 september gebeurt er ongelooflijk veel tegelijk:

- Zagen. Niet de tak, maar het zaagsel is waar het om gaat draaien.
- Materialen als kastanjes worden in de klei gedrukt.
- Wollen draad wordt als eerste toegepast als lava op de vulkaan. Wikkelen van draad is later heel eigen leven gaan leiden. Zie ook het grote werk.
- Een groepje kinderen ontdekt dat als je klei om stokje heen wikkelt, het stokje stevigheid biedt. De zeemeermin die eerst naast de boot zwom, kan dus nu boegbeeld worden: ze kan nu blijven staan.
- Verder wordt er nog zaagsel door behangerslijm gemengd bij wijze van papier-maché.

De lijmemmer is sowieso populair: er wordt een aantal objecten gemaakt door kinderen die repen stof in de lijmemmer dopen en om een tak heen wikkelen. Het is bijna vilten, zo lang wordt er gewreven.

Net als we denken dat er alleen nog maar touw om hout zou worden gewikkeld, ontstaan er instrumenten, gemaakt van ondermeer lege filmdoosjes:

Effecten op het gedrag

De vrijheid in het atelier werkt op drie manieren door op de kinderen. Een aantal kinderen komt hier duidelijker uit de verf dan in de klas; bij een paar anderen is dat juist omgekeerd. De meeste kinderen zijn echter eenduidig in het gedrag dat ze in de klas en in het atelier laten zien.

Voor een aantal kinderen werkt het atelier zoals gezegd, positief. De leerkrachten geven aan dat zes van de 22 kinderen verrassen door zich van een heel nieuwe kant te laten zien. Zijn ze normaal stil en rustig en treden ze niet op de voorgrond; in de ateliersituatie nemen ze het initiatief en zoeken ze actief aansluiting bij anderen. Van de zes kinderen voor wie dat geldt, bespreek ik er drie.

Anna heeft een creatieve oudere zus door wie ze op dat vlak wat overschaduwd wordt. In de klas is ze enigszins onzeker. In het atelier krijgt ze meer zelfvertrouwen gekregen. Het gevoel dat ze iets moois kan maken zonder dat het wat voorstelt, maakt haar trots. Deze waarneming wordt bevestigd door haar ouders. In de vragenlijst voor de ouders maken zij de volgende opmerkingen: *"...verder is ze op haar manier veel bezig met dingen maken. Vaak lijkt het nergens op maar dan vind zij het heel mooi en waardevol!* En een stukje verder: *"Vaak zeggen de kinderen om haar heen dat de dingen die ze maakt niet mooi zijn en daar is ze dan erg verdrietig van. Maar dat is in dit project helemaal niet voorgekomen."*

Sascha vraagt in de klas vaak om aandacht. Hoewel in het begin wat stuurs en ontoegankelijk, blijkt ze over veel werklust en concentratievermogen te beschikken. Haar werk is hiernaast afgebeeld. Het lijkt er op dat dit project goed aansluit bij haar interesses: haar ouders geven aan op het vragenformulier aan dat ze thuis al verzamelde en vaak aan het tekenen en knutselen is.

Het derde voorbeeld is dat van een jongetje, Johnny, dat vooral ook zijn familie thuis verrast met wat hij in het atelier

doet. Zowel in de klas als thuis kan hij onrustig zijn: stilzitten is een opgave. Hij is regelmatig bij zijn oma te vinden. Sinds het begin van Toeval Gezocht ziet zij een groot verschil: weet hij eerst niet zo goed hoe hij zichzelf vermaakt, nu doet hij niets liever dan er op uit te trekken om spullen te verzamelen en dingen te bouwen. Ze is daar zo verbaasd over dat ze op school langskomt om te kijken.

Voor anderen is de vrijheid in het atelier minder geschikt. Drie van de 22 kinderen (cognitief slimme kinderen) profileren zich in het atelier minder duidelijk dan in de klas. Uit observaties lijkt het alsof bij hen de focus vooral ligt op het produceren: de kwantiteit wordt belangrijk. Zij bedenken zelf eigenlijk geen oplossingen en werken vooral volgzzaam met anderen mee.

De meeste kinderen zijn echter eenduidig in het gedrag dat ze in beide omgevingen laten zien. In die middenmoot zitten de "groeps werkers": kinderen zonder leiderschaps kwaliteiten maar harde werkers: onmisbaar voor het groepsproces. Ook coherent in hun gedrag, zijn de twee beeldende talentjes van de klas. Naar verwachting leveren ze prachtig werk af. Beide kinderen kunnen goed omgaan met de vrijheid die ze krijgen in dit project. Ze maken bijzondere associaties op basis van het materiaal. Beide kinderen (een jongen en een meisje) zoeken elkaar ook af en toe op. Zo maken ze samen een bijdrage voor het grote beeld. De objecten hiernaast zijn individuele werken van deze twee kinderen.

Effecten buiten schooltijd

Dat de kinderen graag aan het project meedoen, merken we al aan het feit dat ze zo lang zelfstandig en geconcentreerd werken. Op de vraag of de kinderen thuis ook vertellen over het project, antwoorden alle ouders bevestigend. Iets meer dan de helft van de kinderen vertelt beïndrukkend meer over het project dan over de rest van het schoolwerk.

Aan de ouders is ook gevraagd of de kinderen anders zijn gaan kijken naar kleu-

ren, vormen of materialen. Drie kinderen doen dat inderdaad en zijn ook meer gaan tekenen of kleien. Eén kind is zelf patronen gaan maken met strijkkralen: iets dat hij daarvoor zelden of nooit deed.

Het meisje dat ik eerder beschreef, Anna, is bij veel dingen meer op kleuren gaan letten. Ook is ze meer bezig met vormen en dat het op iets lijkt, bijvoorbeeld een stuk kaarsvet dat op een eend lijkt. Dit vind ik een belangrijke opbrengst voor haar omdat dit laat zien dat ze vrijer is geworden in haar associaties. Natuurlijk is de vorm van het kaarsvet niet exact dezelfde als die van een eend, maar het doet haar er aan denken, en dus mag het een eend zijn.

Op de allereerste bijeenkomst hebben de kinderen verzamelingen van thuis meegenomen: steentjes, potscherven, schelpen. Die verzameling is op de tweede dag aangevuld met materiaal dat we vonden op onze zoektocht door het park. Blijkbaar is dat een aanstekelijke werkwijze: bijna iedere keer is er wel iemand die nieuwe spulletjes meeneemt. Uit de ouderenquête blijkt dat zes van de 14 kinderen sinds de start van het project meer is gaan verzamelen dan voorheen. Van de kinderen die thuis niet meer zijn gaan verzamelen of knutselen, geven de ouders vaak aan dat deze kinderen dat eigenlijk al deden.

Het jutt en het verzamelen is een interessant thema dat volgens de leerkrachten nog lang niet is uitgekauwd. De vrije manier waarop je met gevonden materialen kunt omgaan is voor hen iets om vast te houden.

Conclusie

Wat de kinderen in het atelier laten zien, is voor ons een bijzondere ervaring geweest. De kinderen kunnen lang zelfstandig en geconcentreerd werken, durven dingen uit te proberen, kunnen over het algemeen goed vertellen wat ze doen en waarom, en hebben ontzettend veel

plezier. In de onderlinge samenwerking zie je dat kinderen gemakkelijk ideeën durven te opperen en dat de kinderen ook heel goed naar elkaar luisteren.

Een van de doelstellingen van Toeval Gezocht is om een werkwijze te ontwikkelen die het creatieve leerproces van jonge kinderen centraal stelt. Op grond van mijn waarnemingen concludeer ik dat het project daar in slaagt. Hoewel de Reggio-benadering zich bewust afzijdig houdt van theorievorming en onderzoek, heb ik in de Nederlandse literatuur over beeldend onderwijs toch gezocht naar een verklaring. Ik wil er twee noemen: de toegevoegde waarde van de kunstenaar en de opzet en werkwijze van het project an sich.

Folkert Haanstra stelt in zijn artikel *Kunstenaars en Schoolkunst* (In: Hoekstra, 2008) dat wezenlijk contact tussen kinderen en kunstwereld van belang is voor authentieke kunsteducatie. In dit specifieke project legt de kunstenaar dat contact. Dat dit kan leiden tot nieuwe inzichten bij de kinderen blijkt uit het stuifmeelvoorbeeld, eerder in dit artikel beschreven.

De werkwijze van Toeval Gezocht sluit aan bij de randvoorwaarden zoals die door Ben Schasfoort (1999) in zijn boek *Beeldonderwijs en Didactiek* zijn beschreven.

- Leerlingen moeten de ruimte krijgen voor zelfstandig denken en handelen. De zogenaamde open leersituatie ontstaat vooral omdat er niet gewerkt is met gestructureerde opdrachten.
- Leerlingen moeten in een ontspannen sfeer kunnen werken: zonder druk, zonder angst uitgelachen te worden. Er moet een klimaat van veiligheid heersen, en daarvan is sprake geweest.
- Leerlingen moeten probleemoplossend kunnen werken; de docent draagt het probleem aan of de leerling stelt zichzelf een probleem (ontdekkend leren, leren via het stellen van vragen).

- Leerlingen moeten hun eigen ideeën naar voren kunnen brengen.
- De docent organiseert de leersituatie, stelt materiaal beschikbaar en heeft een begeleidende/stimulerende rol.
- De leerstof moet uitnodigend zijn, motiverend werken, nieuwsgierigheid oproepen. Het juttten als start is gedurende het hele project de basis gebleven.

Het feit dat we in een goed draaiend team van vijf personen werkten, in een speciaal daartoe ingericht atelier dat ook nog eens alleen voor deze klas bestemd was, maakt dat er zeer veel aandacht en tijd voor de kinderen was. Kijkend naar de dagelijkse onderwijspraktijk is dit vrij uitzonderlijk: misschien moet het project daarom ook wel slagen.

Dat mijn onderzoek beperkt is tot De Trimaran, is waardevol geweest in die zin dat ik de kinderen van dichtbij heb kunnen volgen. Ik realiseer me ook dat er een beperking zit in mijn onderzoek, namelijk dat ik geen conclusies kan trekken over de effecten van Toeval Gezocht op de andere veertien scholen en over de toepasbaarheid in het reguliere basisonderwijs. Iedere school heeft een eigen dynamiek gekend, wat generalisatie van mijn onderzoeksresultaten onmogelijk maakt. Ook voor het maken van een vertaalslag naar het basisonderwijs is ander onderzoek noodzakelijk.

Literatuur:

Baarda, B.D., M.P.M. de Goed en J. Teunisse. *Basisboek Kwalitatief Onderzoek*. Groningen, Wolters Noordhoff, 2005.

Edwards, C. & Gandini, L. & Forman, G. & Gardner, H.: *De honderd talen van kinderen: de Reggio Emilia benadering bij de educatie van jonge kinderen*. Utrecht, SWP, 2005

Hoekstra, M.: *Een kunstenaar is een ander soort docent*. Rapportage literatuuronderzoek masteropleiding kunsteducatie, 2007

Schasfoort, B.: *Beeldonderwijs en didactiek*. Groningen, Wolters Noordhoff, 1999.

